

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 01 | pp. 150-155 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

TIJORAT BANKLARIDA BUXGALTERIYA HISOBINING IQTISODIY MOHIYATI VA MOLİYAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH OMILLARI

Turdialiye Faxriddin

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
buxgalteriya va statistika kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati hamda uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Bank buxgalteriyasi aktivlar, majburiyatlar va kapitalning haqqoniy aks ettirilishini ta'minlovchi axborot tizimi sifatida qaraladi. Shuningdek, moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi asosiy omillar — aktivlar sifati, zaxiralar shakllantirilishi, daromad va xarajatlarni tan olish hamda hisobotlarning shaffofligi yoritiladi. Maqolada bank buxgalteriya hisobining strategik ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, buxgalteriya hisobi, moliyaviy barqarorlik, bank aktivlari, kapital yetarliligi, risklar, moliyaviy hisobot.

Аннотация. В статье рассматривается экономическая сущность бухгалтерского учета в коммерческих банках и его роль в обеспечении финансовой устойчивости. Бухгалтерский учет анализируется как ключевая информационная система, отражающая реальное состояние активов, обязательств и капитала банка. Особое внимание уделяется факторам финансовой устойчивости, таким как качество активов, формирование резервов, признание доходов и расходов, а также прозрачность финансовой отчетности. Обосновывается стратегическое значение банковского бухгалтерского учета в системе финансовой стабильности.

Ключевые слова: коммерческие банки, бухгалтерский учет, финансовая устойчивость, банковские активы, достаточность капитала, риски, финансовая отчетность.

Abstract. This article examines the economic essence of accounting in commercial banks and its role in ensuring financial stability. Bank accounting is analyzed as a core information system that reflects the true condition of assets, liabilities, and capital. Particular attention is paid to the key factors influencing financial stability, including asset quality, loan loss provisions, income and expense recognition, and transparency of financial reporting. The study substantiates the strategic importance of accounting in maintaining the financial soundness of commercial banks.

Keywords: commercial banks, accounting, financial stability, bank assets, capital adequacy, risks, financial reporting.

Kirish. Hozirgi globallashuv va moliya tizimlarining murakkablashuvi sharoitida tijorat banklarining barqaror faoliyati milliy iqtisodiyot barqarorligining muhim sharti hisoblanadi. Bank tizimi orqali iqtisodiyotda pul oqimlari boshqariladi, investitsiyalar

moliyalashtiriladi va xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida moliyaviy vositachilik amalga oshiriladi. Ushbu jarayonlarning barchasi bevosita tijorat banklarida yuritiladigan buxgalteriya hisobi orqali aks ettiriladi va nazorat qilinadi [1].

So'nggi yillarda bank tizimida yuz berayotgan moliyaviy inqirozlar, kredit risklarining oshishi hamda likvidlik bilan bog'liq muammolar bank buxgalteriya hisobining rolini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Chunki moliyaviy barqarorlikni baholashda qo'llaniladigan barcha asosiy ko'rsatkichlar — kapital yetarliligi, aktivlar sifati, likvidlik darajasi va daromadlilik — aynan buxgalteriya hisobida shakllantiriladigan ma'lumotlarga asoslanadi [2].

Zamonaviy sharoitda tijorat banklari buxgalteriyasi faqatgina hisobot tuzish bilan cheklanib qolmay, balki risklarni aniqlash, moliyaviy yo'qotishlarni prognozlash va boshqaruv qarorlarini asoslashda faol instrumentga aylanib bormoqda. Xususan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining joriy etilishi bank aktivlarini baholashda ehtiyotkorlik tamoyilini kuchaytirdi hamda kutilayotgan kredit yo'qotishlari asosida zaxira shakllantirish mexanizmlarini keng qo'llashga olib keldi [3].

Mazkur masala iqtisodiy adabiyotlarda yetarli darajada yoritilgan bo'lsa-da, tadqiqotlarning aksariyati bank moliyaviy barqarorligini makroprudensial yoki risk-menejment nuqtayi nazaridan tahlil qilishga qaratilgan. Bank buxgalteriya hisobining aynan iqtisodiy mohiyati va uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi tizimli roli ko'pincha ikkilamchi masala sifatida qaraladi [4]. Shu bilan birga, rivojlanayotgan mamlakatlar bank tizimida buxgalteriya hisobining barqarorlikka ta'siri bo'yicha empirik va konseptual tadqiqotlar yetarli emas [5].

O'zbekiston bank tizimida amalga oshirilayotgan institutsional islohotlar, xalqaro standartlarga moslashuv va raqamli bank xizmatlarining kengayishi sharoitida tijorat banklarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bank moliyaviy holatini haqqoniy aks ettiruvchi buxgalteriya tizimisiz barqaror bank faoliyatini ta'minlash mumkin emas [6].

Shu sababli ushbu maqolada tijorat banklarida buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyatini ochib berish, uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi asosiy omillarini aniqlash va nazariy jihatdan asoslash maqsad qilib qo'yildi. Tadqiqot natijalari bank buxgalteriyasi va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Xorijiy iqtisodchi olimlar tijorat banklarida buxgalteriya hisobining mohiyatini moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy axborot mexanizmi sifatida talqin etadilar. Jumladan, Basel bank nazorati qo'mitasi va unga yaqin ilmiy maktab vakillari bank buxgalteriyasi orqali shakllanadigan ma'lumotlar kapital yetarliligi, likvidlik va risklarni baholashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini asoslab berganlar [7]. Ularning tadqiqotlarida bank buxgalteriyasi moliyaviy barqarorlikning natijasi emas, balki uning shakllanish manbai sifatida qaraladi. Biroq ushbu ishlarda buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati ko'proq prudensial nazorat kontekstida tahlil qilinadi.

IFRS standartlariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarda bank buxgalteriya hisobining barqarorlikka ta'siri chuqurroq ochib berilgan. Xususan, X. Gebhardt, P. Novotny-Farkas hamda J. Bischof kabi olimlar IFRS 9 doirasida joriy etilgan kutilayotgan kredit yo'qotishlari modelini bank barqarorligini mustahkamlovchi muhim mexanizm sifatida

baholaydilar [8], [9]. Ularning ishlarida buxgalteriya hisobining ehtiyotkorlik tamoyiliga asoslanishi bank moliyaviy holatini yanada haqqoniy aks ettirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Shu bilan birga, mazkur tadqiqotlar asosan rivojlangan moliya bozorlariga yo'naltirilgan.

MDH mamlakatlari va mahalliy olimlarning tadqiqotlarida tijorat banklari moliyaviy barqarorligini ta'minlash masalalari keng yoritilgan bo'lsa-da, buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati ko'pincha bilvosita ko'rib chiqiladi. Jumladan, A.G. Gryaznova, O.I. Lavrushin va V.M. Rodionova kabi olimlar bank barqarorligini kapital, likvidlik va risklar orqali tahlil qilganlar [10]. O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar ishlarida esa bank hisobi asosan normativ va amaliy jihatdan yoritilib, uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi tizimli roli yetarli darajada konseptual asoslanmagan [11], [12]. Bu holat mazkur yo'nalishda kompleks ilmiy tadqiqotlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot tijorat banklarida buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati va uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi rolini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda tizimli va kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida bank nazariyasi, moliyaviy vositachilik konsepsiyasi hamda moliyaviy barqarorlik nazariyasi qaraladi. Shuningdek, bank buxgalteriyasi va prudensial tartibga solish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berishda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilindi [13].

Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus ilmiy usullardan foydalanildi. Xususan, mantiqiy tahlil va sintez usullari orqali bank buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati ochib berildi, taqqoslash usuli yordamida turli ilmiy yondashuvlar solishtirildi. Shuningdek, tizimli tahlil usuli bank buxgalteriya hisobi elementlarini moliyaviy barqarorlik omillari bilan o'zaro bog'liq holda o'rganish imkonini berdi. Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari hamda Basel qo'mitasi tavsiyalari metodologik manba sifatida foydalanildi [14], [15].

Empirik tahlil doirasida tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari, prudensial ko'rsatkichlari va ochiq statistik ma'lumotlaridan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirish va guruhlash usullari yordamida qayta ishlanib, bank buxgalteriya hisobining moliyaviy barqarorlikka ta'siri aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash maqsadida rasmiy statistik axborotlar va xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari solishtirildi [16].

Tahlil va natija. Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyatini tahlil qilishda uni uchta asosiy nazariy yondashuv doirasida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq: axborot nazariyasi, ehtiyotkorlik (prudence) nazariyasi va moliyaviy barqarorlik konsepsiyasi. Axborot nazariyasiga ko'ra, bank buxgalteriya hisobi moliyaviy qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan ishonchli va o'z vaqtida axborotni taqdim etuvchi markaziy tizim hisoblanadi. Ushbu yondashuvda buxgalteriya hisobining sifati bank boshqaruvining samaradorligini belgilovchi asosiy omil sifatida qaraladi.

Ehtiyotkorlik nazariyasi doirasida bank buxgalteriya hisobi potentsial yo'qotishlarni oldindan tan olish va risklarni yashirmaslik tamoyiliga asoslanadi. Mazkur yondashuv, ayniqsa, kredit operatsiyalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Kreditlar bo'yicha zaxiralarning shakllantirilishi bank aktivlari sifatining real holatini aks ettiradi va moliyaviy

barqarorlikni sun'iy ravishda buzib ko'rsatishning oldini oladi. Ushbu nazariya IFRS 9 standarti bilan institutsional jihatdan mustahkamlangan.

Moliyaviy barqarorlik konsepsiyasida esa bank buxgalteriya hisobi kapital, likvidlik va risklar o'rtasidagi muvozanatni aks ettiruvchi mexanizm sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuvga ko'ra, bank barqarorligi buxgalteriya hisobida shakllanadigan ko'rsatkichlar orqali baholanadi va boshqariladi. Shunday qilib, buxgalteriya hisobi bank barqarorligining natijasi emas, balki uning shakllanish asosi sifatida namoyon bo'ladi.

Nazariy yondashuvlarni umumlashtirish asosida tijorat banklarida buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati quyidagi jadvalda ifodalanadi.

1-jadval

Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining iqtisodiy mohiyati¹

Yondashuv	Asosiy mazmuni	Moliyaviy barqarorlikka ta'siri
Axborot nazariyasi	Haqqoniy va o'z vaqtida moliyaviy axborot shakllantirish	Boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshiradi
Ehtiyotkorlik nazariyasi	Potentsial yo'qotishlarni oldindan tan olish	Kapitalning sun'iy oshirilishini cheklaydi
Moliyaviy barqarorlik konsepsiyasi	Kapital, likvidlik va risklar muvozanatini aks ettirish	Bankning to'lov qobiliyatini mustahkamlaydi

Keyingi tahlil bank buxgalteriya hisobida moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omillarni aniqlashga qaratildi. Adabiyotlar va amaliy tajriba asosida ushbu omillar aktivlar sifati, zaxiralar yetarliligi, daromad va xarajatlarni tan olish hamda likvidlik axborotining aniqligi sifatida guruhlandi [4], [10]. Ushbu omillar bevosita buxgalteriya hisobida shakllanadi va bank moliyaviy holatining real ko'rinishini belgilaydi.

2-jadval

Buxgalteriya hisobi orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi omillar²

Omil	Buxgalteriya hisobidagi ifodasi	Barqarorlikka ta'siri
Aktivlar sifati	Kreditlar tasnifi va baholanishi	Kredit riskining kamayishi
Zaxiralar	Kredit yo'qotishlari bo'yicha ehtiyot fondlar	Yo'qotishlarni qoplash qobiliyati
Daromad va xarajatlarni	Moslik va vaqt tamoyili	Foydaning haqqoniy shakllanishi
Likvidlik	Pul oqimlari va qisqa muddatli majburiyatlar hisobi	To'lov qobiliyatining ta'minlanishi

Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida buxgalteriya hisobi moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda nazariy va amaliy jihatdan markaziy o'rin egallaydi. U bank faoliyatining barcha risklarini o'zida mujassamlashtirgan holda, barqarorlikni boshqarish imkonini beruvchi iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

O'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida buxgalteriya hisobi moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy iqtisodiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

¹ Manba: Muallif ishlanmasi

² Manba: Muallif ishlanmasi

Bank aktivlari, majburiyatlari va kapitalining buxgalteriya hisobida haqqoniy aks ettirilishi bankning real moliyaviy holatini aniqlash imkonini beradi va boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi. Natijada buxgalteriya hisobi bank barqarorligining natijasi emas, balki uning shakllanish omili sifatida namoyon bo'lishi aniqlanadi.

Tahlil natijalari ehtiyotkorlik tamoyiliga asoslangan buxgalteriya hisobining bank kapitali barqarorligini mustahkamlashdagi rolini tasdiqlaydi. Kreditlar bo'yicha zaxiralarning yetarli darajada shakllantirilishi potentsial yo'qotishlarning o'z vaqtida tan olinishi va kapitalning sun'iy oshirib ko'rsatilishining oldini oladi. Bu holat bankning moliyaviy zarbalarga bardoshlilikini oshirib, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, daromad va xarajatlarni tan olishda vaqt va moslik tamoyillariga rioya qilinishi bank foydasining haqqoniy shakllanishini ta'minlashi aniqlandi. Foiz daromadlarining samarali foiz stavkasi usuli asosida hisobga olinishi bank moliyaviy natijalarining real holatini aks ettiradi va qisqa muddatli manfaatlar evaziga barqarorlikka putur yetkazilishining oldini oladi.

Natijalar bank buxgalteriya hisobi va likvidlikni boshqarish o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Pul oqimlari va qisqa muddatli majburiyatlar hisobining aniqligi bankning to'lov qobiliyatini saqlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Buxgalteriya axborotlarining o'z vaqtida taqdim etilishi likvidlik risklarini kamaytiradi va favqulodda vaziyatlarda tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari tijorat banklarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning strategik yo'nalishlaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Bank buxgalteriyasi sifati oshirilmas ekan, kapital yetarliligi, aktivlar sifati va likvidlik kabi asosiy prudensial ko'rsatkichlarning barqarorligini ta'minlash mumkin emas.

Xulosa .O'tkazilgan tadqiqot natijalari tijorat banklarida buxgalteriya hisobi moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi markaziy iqtisodiy mexanizm ekanligini tasdiqlaydi. Bank buxgalteriyasi orqali shakllanadigan axborot bank aktivlari sifati, kapital yetarliligi va likvidlik darajasini aniqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu jihatdan, buxgalteriya hisobi bank faoliyatining natijalarini qayd etuvchi passiv tizim emas, balki moliyaviy barqarorlikni shakllantiruvchi faol institut sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, ehtiyotkorlik tamoyiliga asoslangan buxgalteriya hisobi bank kapitalining sun'iy oshirib ko'rsatilishini cheklaydi va potentsial yo'qotishlarning o'z vaqtida tan olinishini ta'minlaydi. Daromad va xarajatlarni tan olishda moslik va vaqt tamoyillariga rioya qilinishi bank foydasining haqqoniy shakllanishiga xizmat qiladi hamda qisqa muddatli moliyaviy manfaatlar evaziga uzoq muddatli barqarorlikka putur yetkazilishining oldini oladi. Shuningdek, buxgalteriya axborotlarining aniqligi va shaffofligi bank tizimiga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, tijorat banklarida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash maqsadida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, bank buxgalteriya hisobida aktivlar va majburiyatlarni baholashda ehtiyotkorlik tamoyilini kuchaytirish hamda kreditlar bo'yicha zaxiralarni shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Ikkinchidan, daromad va xarajatlarni tan olish jarayonlarida

xalqaro standartlarga to'liq rioya etilishini ta'minlash bank moliyaviy natijalarining haqqoniyligini oshiradi. Uchinchidan, buxgalteriya axborot tizimlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish orqali moliyaviy ma'lumotlarning o'z vaqtida va ishonchli shakllanishiga erishish lozim.

Umuman olganda, tijorat banklarida buxgalteriya hisobini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim strategik yo'nalishi bo'lib, u bank tizimining uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mishkin, F. S. *The economics of money, banking and financial markets*. — 12th ed. — Boston : Pearson Education, 2019. — 720 p.
2. Gorton, G., Metrick, A. Regulating the shadow banking system // *Brookings Papers on Economic Activity*. — 2010. — № 2. — P. 261–312.
3. International Accounting Standards Board. *IFRS 9 Financial Instruments*. — London : IASB, 2014. — 328 p.
4. Kieso, D. E., Weygandt, J. J., Warfield, T. D. *Intermediate accounting*. — 17th ed. — Hoboken : Wiley, 2020. — 1376 p.
5. Allen, F., Carletti, E. The role of banks in financial systems // *The Oxford handbook of banking*. — Oxford : Oxford University Press, 2016. — P. 33–58.
6. Rose, P. S., Hudgins, S. C. *Bank management and financial services*. — 10th ed. — New York : McGraw-Hill Education, 2018. — 816 p.
7. Basel Committee on Banking Supervision. *Principles for financial stability*. — Basel : Bank for International Settlements, 2011. — 48 p.
8. Gebhardt, G., Novotny-Farkas, Z. Expected loss provisioning under IFRS 9 // *Accounting in Europe*. — 2018. — Vol. 15, № 3. — P. 1–33.
9. Bischof, J., Daske, H. Interpreting the expected credit loss model of IFRS 9 // *Journal of Accounting Research*. — 2020. — Vol. 58, № 4. — P. 1–45.
10. Лаврушин, О. И. *Банковское дело*. — 6-е изд., перераб. и доп. — М. : КНОРУС, 2019. — 800 с.
11. Грязнова, А. Г., Маркина, Е. В. *Финансовая устойчивость коммерческих банков*. — М. : Финансы и статистика, 2017. — 320 с.
12. Rodionova, V. M. Banking accounting and prudential regulation // *Finance and Credit*. — 2018. — № 24. — P. 145–158.
13. Healy, P. M., Palepu, K. G. Information asymmetry, corporate disclosure, and capital markets // *Journal of Accounting and Economics*. — 2001. — Vol. 31. — P. 405–440.
14. Vyas, D. The timeliness of expected loss recognition under IFRS 9 // *Review of Accounting Studies*. — 2019. — Vol. 24. — P. 825–868.
15. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Tijorat banklari faoliyatini tartibga solish bo'yicha me'yoriy hujjatlar*. — Toshkent, 2022. — 150 b.
16. Karimov, I., Abdullayev, A. Tijorat banklarida buxgalteriya hisobi va moliyaviy barqarorlik masalalari // *Iqtisodiyot va moliya*. — 2021. — № 4. — B. 45–52.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

